

ЗАГАДКИ СТАРОВИННОГО РУКОПИСУ

На історичному тлі розвитку просвітництва на Україні виділяються дві яскраві постаті братів Василя та Івана Григоровичів-Барських.

Немало дивовижних людських доль ховає минуле. Взяти хоча б братів Василя і Івана Григоровичів-Барських. Розповідь про їхнє життя і творчість хотілось би почати з останньої сторінки домашнього літопису сім'ї Григоровичів-Барських. Домашній літопис — це неповні п'ять сторіночок, пришитих в кінці грубезного рукопису — ілюстрованих подорожніх нотаток старшого з братів — талановитого художника і невтомного мандрівника Василя Григоровича-Барського. На останній сторінці — проект епітафії Івану Григоровичу-Барському, написаний ним самим: «Зде положено тіло, киевского міщанина райци Івана Григоровича-Барского, (брата родного, монаха Василя Григоровича-Барского, странствовавшего по различным землям и святым містам! и описавшего в книгу, все виденное) сей же брат его трудившейся в разных строеніях, воду привел в различные места, в городі сем от различных источников спод гор, а потом строил каменния церкви, колокольні і покои. Первую церковь здалав, у Кириловском монастырі, з звонницею, и брамою и погребамы. Церковь, Покровскую и Набережно-Николскую. У Козелці церковь штукаторіею украшал и тинковал, и колокольную вновь построил, у Золотоношском Красногорском монастырі церковь, колокольні у Петропавловском монастырі, у Соборноуспенском соборі з церквою, еще магазейн городской, и гостинной дом, жилие покои греческому монастыру и Юрию Дранчеву, реперовав церкви, Воскресенскую и Успенскую, у Межигорском монастырі келіи, а сего 1785 года умре, и зде погребен мая числа которому да будет вічное оупокоеніе».

У тексті епітафії пропущено число поховання. Іван Григорович пережив тоді кризу. Помер він майже на шість років пізніше — 10 вересня 1791 року, про що свідчить запис у домашньому літописі, зроблений його сином Олександром.

Повний текст домашнього літопису і епітафія вперше були опубліковані в 1887 році Миколою Барсуковим у книзі «Странствія Василя Григоровича-Барского по святым местам Востока 1723—1747».

На той час життя і творчість братів Василя та Івана почало привертати пильну увагу істориків і мистецтвознавців. Розгорілась палка суперечка — коли ж помер Іван Григорович-Барський?

З'явилось припущення, що запис 1791 року в домашньому літописі свідчить про смерть

іншого Івана Григоровича-Барського — сина Івана Григоровича 1755 року народження. Але припущення лишалось припущенням, оскільки не було третього запису ні про батька, ні про сина, що б остаточно вирішило суперечку. Відомо також, що повне ім'я видатного зодчого — Іван Григорович-Барський — тоді ще не закріпилось за ним. Частку Барський Іван Григорович прийняв на схилі літ в пам'ять про старшого брата Василя, який мав немало прізвиськ — Плака, Альбов, Барський. Барський — від назви міста Бар (нині райцентр на Вінниччині), звідки походили предки Василя й Івана. У більшості документів Іван Григорович пишеться як Іван Григор'єв син Григорович. Отже, третього запису не було.

Вже в 1940 році відомий радянський реставратор і історик архітектури М. Холостенко, підбиваючи підсумки вивчення творчості Івана Григоровича-Барського, на сторінках журналу «Архітектура Радянської України» приєднався до думки більшості дослідників, що помер Іван Григорович-Барський все ж таки в 1785 році.

Та чи так уже важливі сьогодні ці події далекої минувшини?

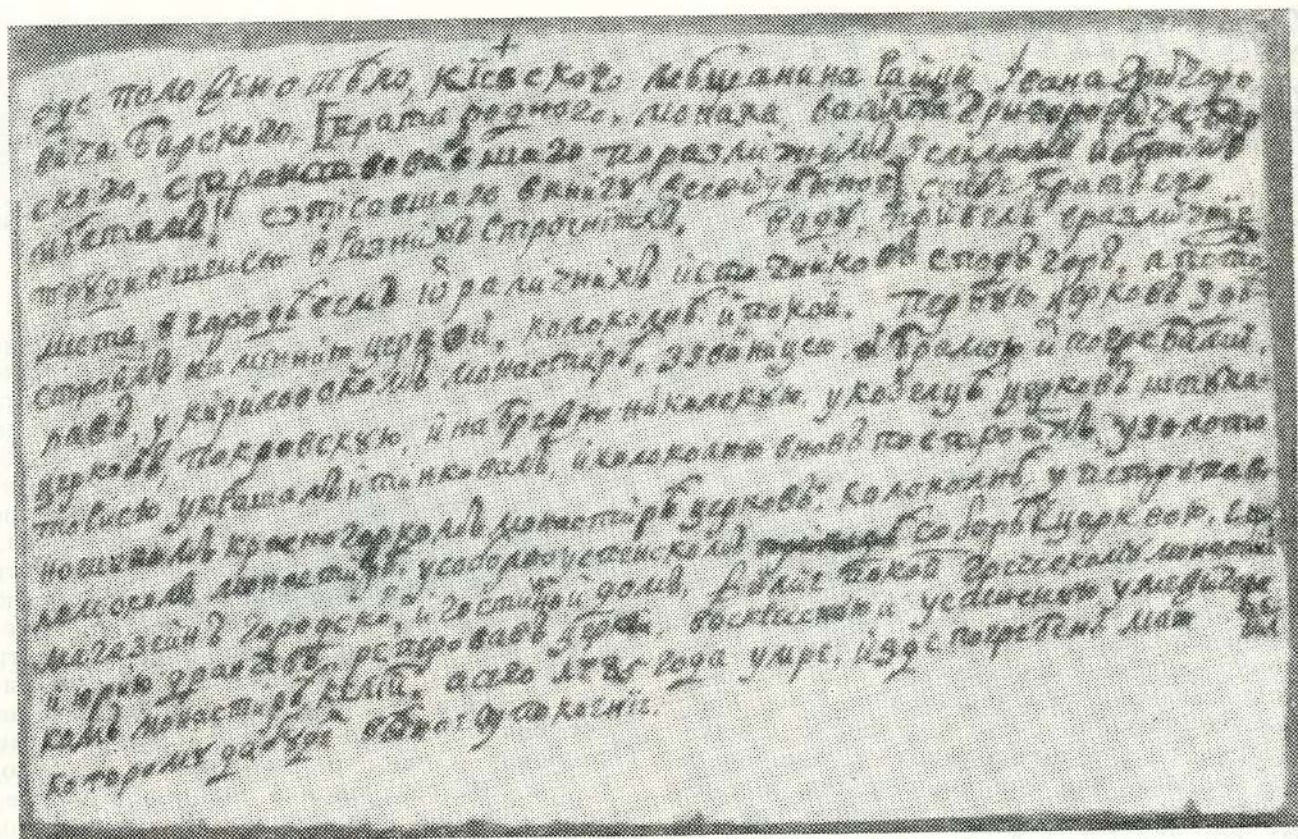
Для історії архітектури і мистецтва це дуже важливо. У випадку достовірності другої дати смерті Івана Григоровича-Барського (1791 рік) вдалось би не тільки встановити строго наукове датування життя і діяльності архітектора й будівничого, але й уточнити і поповнити список його робіт.

Рукописи, на які посилався М. Барсуков, тривалий час зберігались в різних приватних зібраннях. Спеціалісти, які вивчали творчість Григоровичів-Барських, користувались публікаціями, а не першоджерелами.

Ми вирішили довіряти лише оригіналам. Перше, на що звернули увагу, це те, що епітафія написана самим Іваном Григоровичем.

Згодом це підтвердила співробітниця Київського НДІ судової експертизи кандидат юридичних наук С. Цепенюк. І хоч це не давало однозначної відповіді на головне питання, було отримано новий стимул для подальшого пошуку.

Часом ми, здавалось, були вже за крок від розгадки таємниці. Знайшовся документ, який свідчив, що Іван Григорович в грудні 1784 року їздив у Житомир, і там за дванадцятьма підписами і печатами із червоного сургучу йому було видано виписку з «Киевских гродских книг» про те, що його предок Григо-

Проект епітафії, написаний власноруч у 1785 році Іваном Григоровичем-Барським.

вич за військову службу і в знак ознаменування перемоги над пруссами відзначений у 1195 році шляхетським достоїнством та правом користуватись гербом міста Любеча. Ці документи він подав Київському дворянському зібранню, яке 24 лютого 1787 року визнає його дворянство і вносить в четверту частину «Киевской родословной книги» (свідчення зберігається в Київському обласному державному історичному архіві. Ф. 782, оп. 1, од. зб. 2807, л. 1—2, зв).

І от нарешті ще один документ: «...Преставився Іван Григорович-Барський, прежде смерти исповіди и святых тайн удостоин. Погребен священником Іосифом Сементовским соборне почину христіанському... лет 78». Цей запис знайшла в метричному зошиті за 1791 рік Києво-Подільської Успенської церкви, що звалася Пирогоща і стояла неподалік фонтана «Самсон», і опублікувала 1982 року Л. А. Проценко. Запис під № 31 зроблено 11 вересня.

Оскільки Іван Григорович-Барський народився 1713 року і прожив 78 років, значить, помер 1791 року.

Тепер звернемось до інших аспектів дослідження. Перш за все до фактів очевидних, викладених Іваном Григоровичем-Барським у передмові до рукопису подорожніх нотаток старшого брата Василя: «Сего Василя дед Иоан родом был из-под Бара, который в Польше на Волини, за рекою Бугом».

Близько 1648 року дід Іоан з дружиною

Євдокією і дітьми, серед яких було двоє синів — Кирило і Григорій (батько Василя та Івана) — поселились в містечку Літки під Києвом, а згодом перебралась в Печерську підмонастирську слободу, де Григорій «имел промысел купеческий». Після 1710 року Григорій переїхав на Поділ і «поселился близ соборной церкви Успения Богородицы, и имел детей; ...третий сын Василий, сей самый, который и странствовал., шестой сын Иван, который также в живых находится и живет в мещанстве и при магистрате Райцею, то есть Ратманом, Ратсгером, или Советником, имеет промысел в купечестве и в архитектурном художестве, а живет в том же отеческом дворе, на Подоле, где выстроил каменные палаты».

Портрета Василя немає, але «приметами был таков: возраста высокого, волосы на голове и бороде черные, без всякия седины, и лицом смугл, телом дороден, брови черныя, високия, большия и почти вместе сошедшиися, глаза острые, карне, нос короткий; как одением, так приношением речей и осанкою похож на грека; по чему и мать его родная, по возвращении его в дом, после 24 лет путешествия, не могла и через час в разговорах узнать; в протчем был нрава веселаго и шутиваго, любопытен ко всяким наукам и художествам, а наипаче к рисованию, и имел с детства охоту видеть чужие страны, что и самым делом исполнил. Список его путешествия собственной руки и путевые его свидетельства, также и присылаемые от него во время стран-

ствования, из различных мест, к родителям письма находятся в целости в том же доме у означенного брата Ивана Григоровича, что же касается до чертежей, принадлежащих к путешествию его книги, которые он, будучи в пути, рисовал пером, то оные, имел намерение он, как и путешествия свою книгу исправить переписать и все те чертежи по своим местам разложить, что было уже и начал, но за последовавшею ему вскоре смертию, оное пресекалось... Умре во дворе отца своего, где ныне живет брат его Иван Григорович, 7 октября, 1747 года, и погребен в Киево-Братском училищном монастыре, за церковью, проти самого большаго олтаря».

Цікаві факти є в розповіді самого Василя в основній частині рукопису:

«В царствование Петра I... в младших летах я обучался в Латинских Киевских школах. Аще же и не силен в науке был, обаче прошел малыя школы даже до Риторики и начал философских в дни ректорства в Академии Киевской Феофана Прокоповича».

Та через хворобу Василеві вдалося пройти лише вісім класів: «сотворися внезапно на левой ноге... толь великая рана, яко не в силах был и ходить».

Залишивши Києво-Могилянську академію, Василь пробував лікуватись, але київські лі-

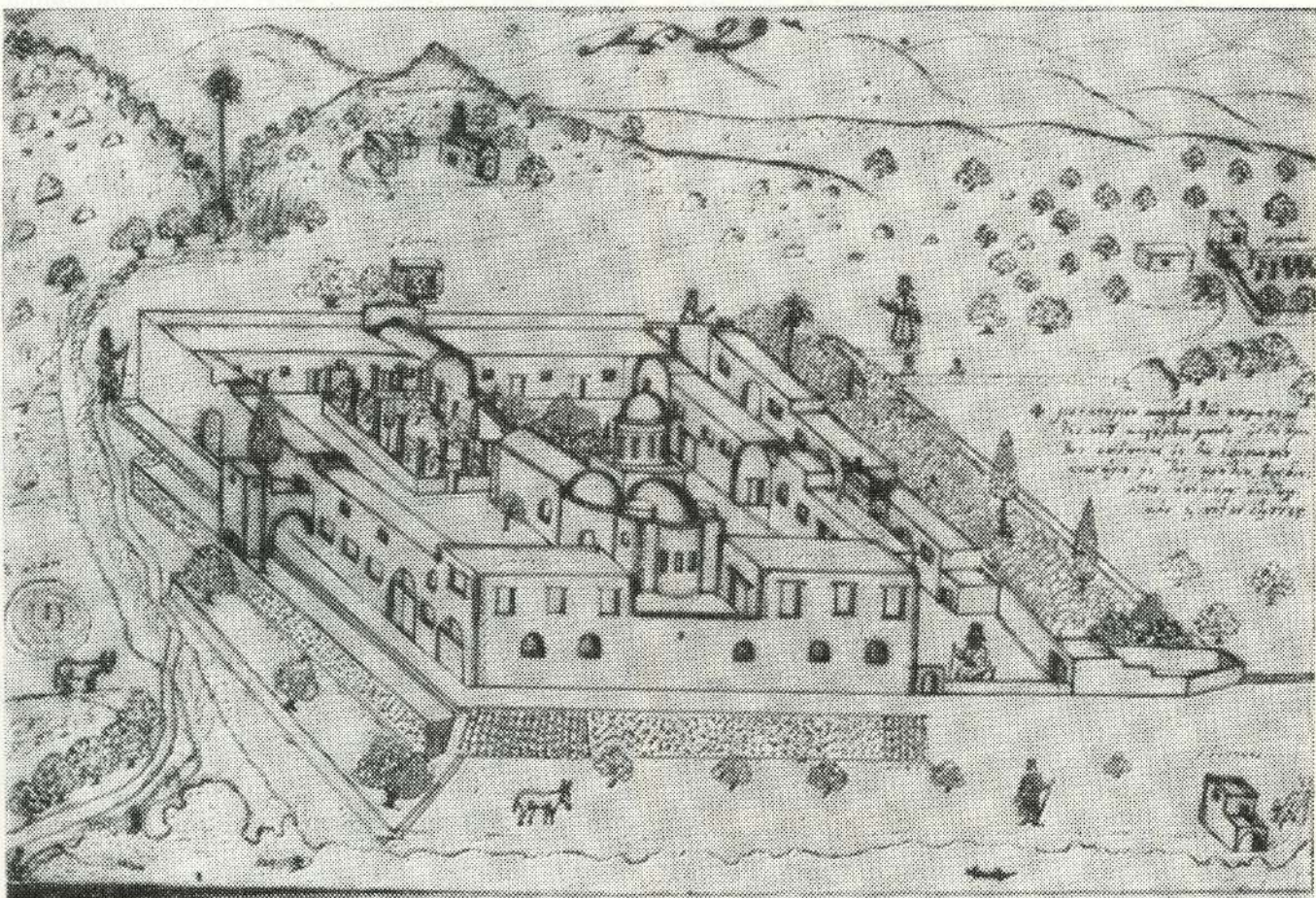
карі не змогли йому допомогти. Двадцятидвохрічний Василь разом з Іустином Линицьким, який їхав до Львова вчитися, подався шукати лікарів. Ногу вилікували швидко. Владось навіть трохи повчитись у Львівській академії. Але заради давньої своєї мрії — мандрів по далеких країнах — Василь покидає Львів.

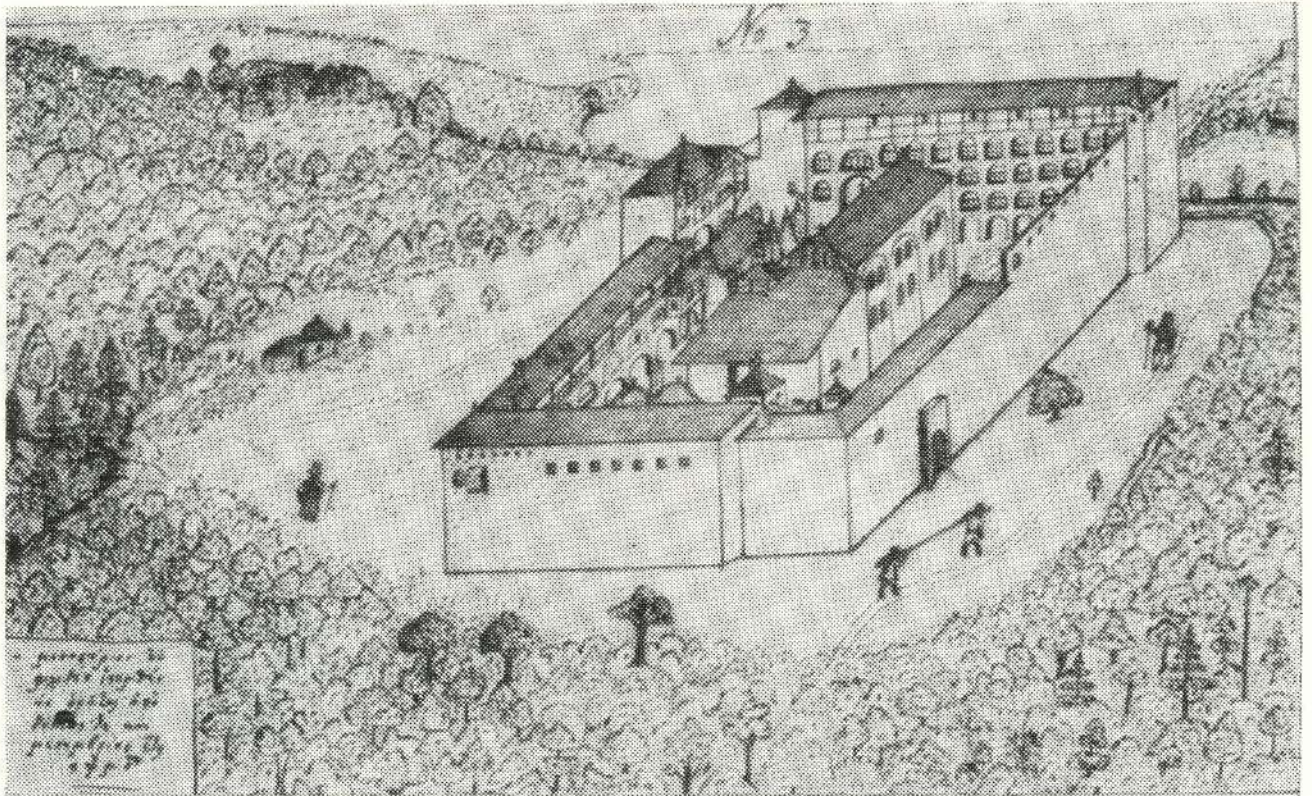
Спершу юнак дістався до Італії, потім, удосконалюючись в знаннях звичаїв і мов, продовжив подорож по країнах Середземномор'я — записував і замальовував усе бачене. Василь досконало вивчив новогрецьку мову і вільно володів арабською і, не викликаючи найменших підозр, пройшов священними місцями мусульман. (Під загрозою смерті туди заборонявся доступ іновірцям). Василь мріяв після повернення на батьківщину викладати в Києво-Могилянській академії «еллінську мову».

Він описав життя і звичаї різних народів, зробив майже 150 малюнків храмів і монастирів, які з великою старанністю виконав пером. Це дорогоцінне джерело документальної інформації про давнє Середземномор'я.

Долі у братів різні. Перший — мандрівник, половина життя його минула поза Києвом, другий — постійний радник при магістраті. Він купець і водночас відомий «муровий» май-

Подорожній рисунок Василя Григоровича-Барського без врахування законів перспективи.

Подорожній рисунок Василя Григоровича-Барського наведено рукою його брата Івана Григоровича-Барського за допомогою креслярських інструментів.

стер, будівник трубного водопроводу для відведення вод від Андріївської гори і Киселівки до Дніпра.

У п'ятдесятих роках XVIII століття в Києві починається будівельний бум. На майданах під грім барабанів оголошуються «височайші» укази про залучення будівельників, майстрових, мулярів, купців для зведення імператорських будівель: Андріївської церкви і Царського (Маріїнського) палацу, набирає чинності заборона на кам'яне будівництво. На Дніпрі вводиться сторожова інспекція, яка контролює перевезення будівельних матеріалів.

Іван як член магістрату забезпечував імператорські будови матеріалами і робочою силою. Разом з тим він виявив себе і як «майстер архітектурного художества».

Перебільшувана дореволюційною історіографією теологічна діяльність Києво-Могилянської академії затінювала її величезну роботу по підготовці молодих людей для інших громадських сфер, зокрема до художньої діяльності, у тому числі й архітектурної. І досі практично не вивчено стан архітектурної теорії на Україні у XVII—XVIII століттях, в наукових роботах часто зустрічаються твердження, нібито тодішнє будівництво на Україні велось без проектів, по «образу и подобию» інших споруд, а «абриси Ковніра» (сучасника Івана Барського) були всього лиш «примітивними» кресленнями.

Уважне вивчення матеріалів Києво-Могилянської академії спростовує ці твердження, оскільки в класах змішаної математики ви-

кладалися: механіка, гідростатика, гідравліка, військова і громадянська архітектура, оптика, перспектива та інші. Її вихованець Самуїл Миславський (з 1757 року — вчитель, а з 1759-го ректор) відкрив рисувальний клас. Ось виписки з історії Києво-Могилянської академії, складеної В. Аскоченським: «В рисувальному класі: 1) прочитані і пояснені короткі правила рисувального мистецтва; 2) учні, удосконалюючись у копіюванні, свої картини фарбами й олівцями креслили й малювали по даних для цього зразках, фарбами чи олівцями зображених. Учнів було 43».

Ці свідчення стосуються другої половини XVIII століття.

Тепер звернемося до діяльності Феофана Прокоповича на посаді ректора Києво-Могилянської академії. У біографії, написаній його сучасником, знаходимо: «Він був добре знайомий з архітектурою і мав у ній досвід, про що свідчать різноманітні палаци для гостей, які він... талановито побудував... храми прикрашені... стелами, годинниками, статуями, різьбою і малюнками. У залах своїх і приміщеннях він утримував більше 160 підлітків і юнаків... притримуючись вибору за віком і здібностями для вивчення... вільних мистецтв: живопису, архітектури». Не чужою була архітектура і Рафаїлу Заборовському, за ідеєю якого надбудовано конгрегаційний зал над першим поверхом Київської академії.

У бібліотеці Київської академії, найбагатшій в Росії, серед 7000 книг були й рідкісні

видання з архітектури й образотворчого мистецтва.

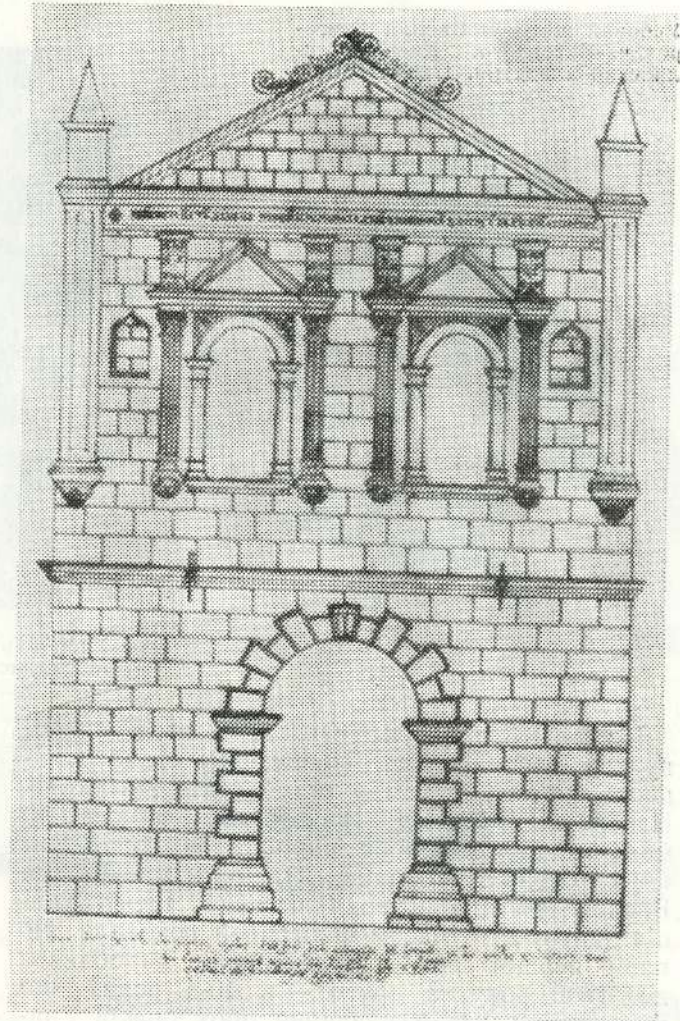
Та все ж це — лише непрямі докази, що Києво-Могилянська академія готувала архітекторів і художників. Потрібні були докази.

Брати Василь і Іван Григоровичі-Барські через роки і покоління передали нам їх. Ці докази зібрані й підшиті в книгу подорожей Василя. Це учбові малюнки періоду навчання в Києво-Могилянській академії: Василя — в двадцяті, а Івана в тридцяти-сорокові роки XVIII століття.

Вивчаючи малюнки, які при першому знайомстві сприймаються як роботи одного автора, ми переконались, що виконані вони на різних сортах рисувального паперу «верже», тобто з водяними знаками у вигляді поздовжніх і поперечних ліній, а також фірмовими філігранями.

Розділивши малюнки на дві групи за знаками, товщиною паперу, частотою нанесених ліній, ми виявили і строгу послідовність розміщення їх у підшивці. Вийшло дві різні гру-

Рідкісне архітектурне креслення початку XVIII століття («абрис») з книги «Перспектива», яка належала видатному українському граверові Олександрю-Антонію Тарасевичу.

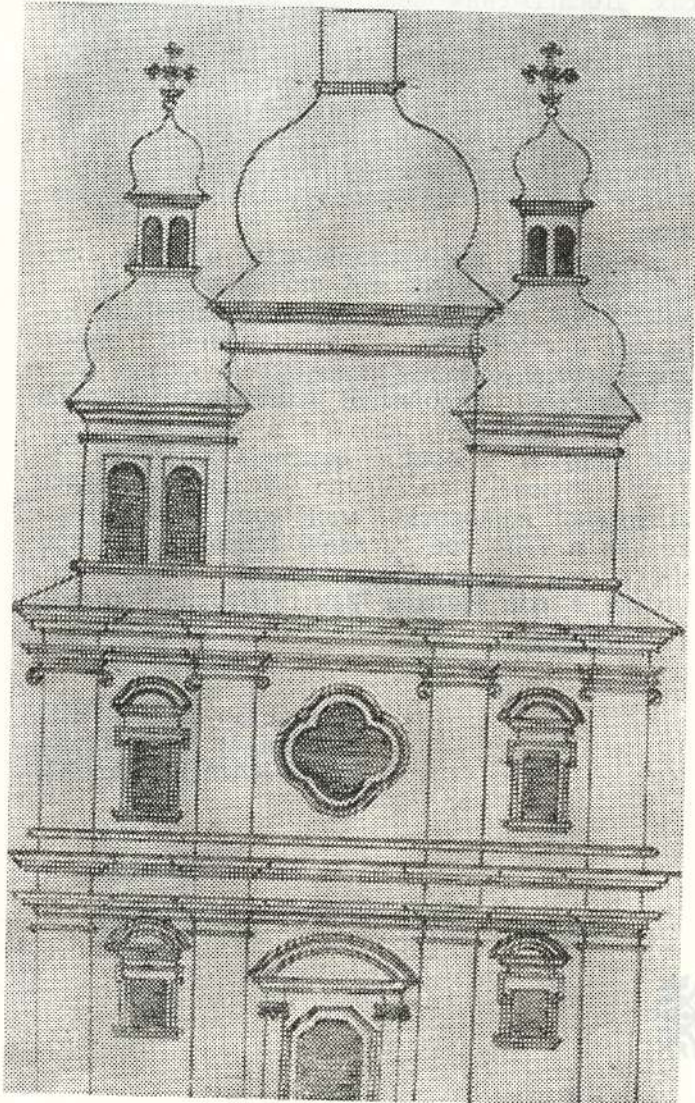
Креслення, виконане Іваном Григоровичем-Барським до рукопису його брата Василя, за ескізом останнього.

пи малюнків. Залишилось лише визначити, які кому з братів належать.

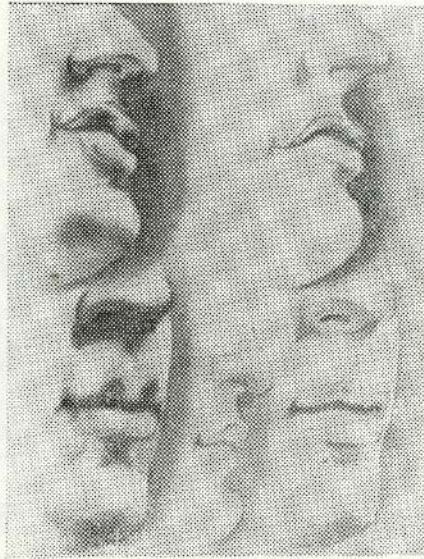
Скажемо відразу — навіть при поверхневому аналізі видно, що перші 28 належать Василеві, а решта 32 — Іванові. По-перше, природним було б їх розміщення за хронологією, по-друге, за характером самих малюнків: Іван вчився довше і міг виконувати складніші малюнки. Саме це ми й спостерігаємо в другій групі малюнків, де є серйозні анатомічні вправи, учбові малюнки з центральної перспективи, складні композиції. У Василя таких малюнків немає.

Згадаємо, що Василь після восьмого класу пішов з академії. Незавершеність художньої освіти позначилась особливо на архітектурних рисунках, в яких використовується помилковий прийом аксонометричного зображення замість правильної перспективної побудови. Та це й не дивно, адже перспектива вивчалась у філософських класах, тобто після десяти років навчання.

На користь такої класифікації малюнків свідчить і система нумерації. Роботи Василя пронумеровані архаїчним способом — літерним, а Івана — арабськими цифрами.

Учбовий рисунок Василя Григоровича-Барського. Києво-Могилянська академія. 1720-ті роки.

Учбові рисунки тушшю Івана Григоровича-Барського. Києво-Могилянська академія, 1740-ві роки.

І нарешті вдалося встановити роки виробництва рисувального паперу, що стало вирішальним аргументом у становленні авторства. На папері, яким користувався Іван, стоять фірмові знаки «Allamode papier» із зображенням чоловіка й жінки. Папір з малюнками Василя має інший водяний знак. Ідентифікація знаків за атласом філіграней показала, що папір першої серії із 28 малюнків вироблявся до 1730 року, а другої — в 40-х роках, що збігається з часом навчання обох братів Григоровичів-Барських в академії. Тематично малюнки в обох серіях повторюються, адже студенти користувались однаковими рисувальними зразками.

У процесі вивчення малюнків до рукопису, виконаних Василем під час подорожі, виявлено сліди роботи над ними Івана, який навів під лінійку вицвілі малюнки брата. Три креслення він виконав власноруч на своєму папері, що схожий на сучасну прозору кальку, що дало змогу перезняти старі малюнки брата. Якщо Василь завжди малював прямі лінії від руки, то роботи Івана виконано креслярськими інструментами. Криві викреслено циркулем. Висока архітектурна культура креслень Івана Григоровича-Барського свідчить про досвід проектної роботи. До речі, в контрактах на будівництво споруд вказується, що будівни-

цтво вестиметься по представлених ним абрисах. Дослідження показали, що «абрис» — не начерк плану, а комплекс креслень, які включають фасади, плани фундаментів та інших частин споруди. Висловлюючись сучасною мовою, це — робоче креслення, на зразок віднайденого нами креслення з книги, що належала відомому українському граверу XVII—XVIII століття Олександру-Антонію Тарасевичу.

І, нарешті, найсенсаційнішим в цьому дослідженні виявилось те, що малюнки як за тематикою, так і за розмірами подібні до малюнків з «кужбушків», опублікованих і описаних П. Жолтовським в книзі «Малюнки Києво-Лаврської іконописної майстерні». Всі вони багаторазово повторюються в «кунштах», що зберігаються у відділі естампів ЦНБ УРСР.

Враховуючи, що єдина «велика малярня» Лаврської іконописної майстерні була організована в 1763 році, згадані малюнки слід віднести до Києво-Могилянської рисувальної школи, в якій вчилися Іван та Василь Григоровичі-Барські.

Владислав ІВАНЕНКО,
кандидат архітектури,
Олег КАМІНЕЦЬКИЙ

